

EKLEZJOLOGIA ALEKSEGO CHOMIAKOWA

Słowa kluczowe: Kościół, teologia, katechizm, patrystyka

Można bez przesady powiedzieć, że dzięki Aleksemu Chomiakowowi teologia rosyjska przezwyciężyła scholastykę, a tym samym okres stagnacji przejawiającej się w naśladowaniu form katolickich i protestanckich. Poza tym Chomiakow ustrzegł ruch rosyjskich słowianofilów przed popadnięciem w zwykły filetyzm i podjął trud usystematyzowania eklezjologii prawosławnej wraz z ukazaniem powszechnej roli Prawosławia¹.

Odnowiciel teologii rosyjskiej urodził się 1 maja 1804 r. w Moskwie na Ordynce. W dzieciństwie duży wpływ na jego religijność wywarła matka. Wcześniej rozpoczął naukę łaciny (od 1815 r. w Petersburgu) pod kierunkiem opata Bouvina. Mając czternaście lat czytał w oryginale *Germanię* Tacyta i próbował tłumaczyć *Ody* Horacjusza. Równocześnie uczył się języka greckiego i literatury rosyjskiej. W tym okresie zaczął interesować się problemami teologicznymi. W 1817 r. powrócił do Moskwy celem ukończenia szkoły średniej oraz podjęcia studiów uniwersyteckich, które ukończył ze stopniem kandydata nauk matematycznych. W czasie studiów opanował także doskonale historię oraz języki niemiecki, angielski i francuski. Z zainteresowaniem zajmował się filozofią, a około 1827 r. zaczął pu-

¹ L. Bouyer, *Kościół Boży. Mistyczne Ciało Chrystusa i Świątynia Ducha Bożego*, przeł. W. Krzyżaniak, Warszawa 1977, s. 138.

blikować swoją romantyczną poezję. W 1822 r. wstąpił do wojska, w którym służył z przerwami do 1830 r., poczym powrócił do Moskwy i próbował sił jako dramaturg. Już ta krótka prezentacja pozwala dostrzec niezwykle bogatą osobowość Chomiakowa, oficera kawalerii, poety, publicysty, dramaturga i filozofa, a także wynalazcy. Dramaturgią zajmował się jednak krótko. Wkrótce porzucił wszystkie swoje zainteresowania i poświęcił się całkowicie teologii, co w efekcie otworzyło przed teologią, i to nie tylko rosyjską, zupełnie nowe perspektywy. W 1836 roku Chomiakow zawarł związek małżeński z Jekatieriną Michajłówną Jazykową, siostrą poety Jazykowa. Śmierć żony w 1852 roku była dla Chomiakowa dotkliwym ciosem. Sam Aleksy Stiepanowicz Chomiakow zmarł 22 września 1860 r. na cholere².

Spuściznę Chomiakowa opublikowano w ośmiu tomach, w Moskwie w latach 1900–1914. Wiele z jego prac zostało przetłumaczonych na różne języki i weszło na stałe do skarbcza teologii chrześcijańskiej. Jako teolog (pisma teologiczne zawarte są w II tomie *Pełnego Zbioru jego utworów*³) zajmował się głównie problematyką eklezjologiczną. Poświęcił jej przede wszystkim swą podstawową, a zarazem jedną z najlepszych prac *Cerkow odna (Kościół jest jeden*⁴). Nie można dokładnie ustalić daty napisania tego utworu. Najprawdopodobniej są to lata czterdzieste XIX wieku. Początkowo autor myślał o opublikowaniu swego utworu w języku greckim w Atenach jako odnaleziony starożytny rękopis. Po śmierci Chomiakowa praca ta została wydrukowana w 1864 roku w czasopiśmie „Prawosławnoje Obozrienije” pod tytułem *O Kościele*, podczas gdy oryginał nosi tytuł *Kościół jest jeden*. Jest to, bez wątpienia, pierwsza teologiczna praca Chomiakowa, w której przedstawił w prostej formie wszystko to, co następnie

2 Dane biograficzne według wstępu M. Arsieniewa do wyboru pisma Aleksego Chomiakowa, *Izbrannyje soczynienija*, New York 1955, s. 4-9 oraz monografii M. Bierdijewa, *Aleksiej Stiepanowicz Chomiakow*, Moskwa 1912; Westmead 1971.

3 A. Chomiakow, *Połnoje sobranije soczynienij*, I-VIII, Moskwa 1900-1914.

4 Przekład na język polski: A. Chomiakow, *Kościół jest jeden*, przeł. H. Paprocki, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1981, nr 11, z. 1-2, s. 47-65.

błyskotliwie rozwinął w trzech polemicznych broszurach, wydanych w języku francuskim poza granicami Rosji⁵. Są to Trzy listy prawosławnego chrześcijanina o zachodnich wyznaniach⁶.

Co prawda, najobszerniejszą pracą teologiczną Chomiakowa są listy do Palmera, anglikanina, który ostatecznie przeszedł na katolicyzm. Palmera niepokoiło podporządkowanie Kościoła rosyjskiego carowi oraz rozbieżności w łonie samego Prawosławia. Kościół grecki chciał Palmera powtórnie chrzcić, podczas gdy rosyjski tego nie wymagał, i Palmer zamiast powszechnego Prawosławia ujrzał Kościół narodowy, i ostatecznie zdecydował się na przejście do Kościoła rzymskokatolickiego. Twierdził, że w Kościele rzymskokatolickim łatwiej dostrzec powszechność chrześcijaństwa. Korespondencja z Palmerem dotyczy głównie tych problemów i nie wiąże się prawie zupełnie z nową eklezjologią.

Centralnym problemem teologii Chomiakowa jest bowiem nauka o Kościele, przeniknięta poznawaniem działania Ducha Bożego i Ducha Prawdy, objawiającego się w miłości i duchowej wolności. Duch Boży jest decydującym faktorem życia Kościoła, daje poznanie i uświęca dusze jednocząc braci w miłości. Nie może być widziany zewnętrznie (kryterium prawdy) i nie poszukuje też takich dowodów, gdyż dowodzi sam siebie. On sam objawia się w Kościele jako światło i życie, powodując nowe życie, wewnętrzne, przejawiające się w braciach zjednoczonych miłością.

Punktem wyjścia eklezjologii Chomiakowa była krytyka wyznań zachodnich, zawarta głównie w jego trzech listach o zachodnich wyznaniach. Kościół rzymskokatolicki zmieniając *Wyznanie Wiary* przez dodanie *Filioque* (Wschód nie był pytany i dlatego opinię Kościoła lokalnego postawiono ponad opinię Kościoła powszechnego) skazał się na racjonalizm i jednostkowy indywidualizm, który zaowocował w protestantyzmie. Racjonalizm i jednostkowy indywidualizm

5 A. Chomiakow, *Izbrannyje soczynienija...*, op. cit., s. 207.

6 Opublikowane po raz pierwszy w Paryżu w 1853 roku.

są niezdolne do miłości⁷. Chomiakow popełnił przy opracowywaniu swoich listów podstawowy błąd, atakując organizmy, a nie mistyczne przejawy życia Kościoła. Ocena Zachodu grzeszy jednostronnością, gdyż Chomiakow nie rozróżnił Kościoła rzymskokatolickiego w sakramentach i łasce od hierarchii i miał na uwadze tylko oficjalną teologię, pomijając mistykę i utożsamiając katolicyzm z racjonalizmem oraz jurydycznym formalizmem. Polemika listów jest ostra i głęboka, ale życie religijne jest ponad polemikami. Z prac Chomiakowa wynikało, że wolność, świętość i prawda są zawarte wyłącznie w Kościele prawosławnym. Nie należy jednak zapominać, że Chomiakow był słowianofilem, a ruch ten dławił brak miłości do Europy Zachodniej. Chomiakow atakował jednak Kościół potrydencki, który trudno nazwać idealnym Kościołem.

Chomiakow, pierwszy wolny teolog rosyjski, jako człowiek Kościoła patrzył na otaczający go świat. Pierwszy przewyciężył scholastyczne teoretyzowanie i dowiódł, że charyzmat nauczania przysługuje wszystkim członkom Kościoła. To właśnie Chomiakow postawił problem eklezjologiczny w jego właściwych wymiarach. Kościół to żywy organizm, jedność miłości, niewypowiedziana wolność. Na uwagę zasługuje fakt, że traktat *Kościół jest jeden* pozbawiony jest zasadniczo charakteru polemicznego i pozytywnie przedstawia prawdy wiary.

Chomiakow wychodzi w swej eklezjologii od stwierdzenia, że nie znamy żadnej innej głowy Kościoła, duchowej lub świeckiej, poza Chrystusem⁸. Tak rozumiany Kościół jest pełen wolności. Według Chomiakowa Apostołowie mieli swobodę badań i uważali ją za obowiązującą. Również Ojcowie Kościoła poprzez wolne badania bronili prawdy, gdyż wolność jest podstawą wiary⁹. Dlatego Kościół nie jest

7 J. Klinger, *Dwie postacie prekursorów prawosławnej odnowy*, [w:] idem, *O istocie Prawosławia. Wybór pism*, opracowali M. Klinger & H. Paprocki, Warszawa 1983, s. 273.

8 A. Chomiakow, *Połnoje sobranije soczynienij*, t. 2, Moskwa 1900, s. 34.

9 Ibidem, s. 43.

autorytetem, jak i autorytetem nie jest Bóg czy też Chrystus. Autorytet jest bowiem czymś zewnętrznym, a Kościół będący życiem łaski jest prawdą i równocześnie życie chrześcijanina staje się wewnętrznym życiem Kościoła¹⁰. Nie można bowiem kochać potęgi i despoty. Można kochać kogoś słabego, nigdy potężnego, gdyż potęgi i despoty można się jedynie lękać, a lęk jest przeciwny miłości. Dlatego Chrystus, chociaż jest Panem wszechświata, jest po ludzku tak bardzo słaby, przegrany i zhańbiony. Słabość ta staje się początkiem wielkości i chwały. Dlatego Chomiakow odrzucał wszelkie autorytety i ziemskie potęgi. Sam Chrystus Golgoty jest bowiem jedynym Panem Kościoła. Przegrany Zwycięzca staje się przedmiotem miłości w swej słabości, z której rodzi się chwała. Chrystus w swej *Modlitwie Arcykapłańskiej* prosił Ojca o chwałę, którą miał od początku, a faktycznie minuty dzieliły Go od Męki.

Z przeniesienia pojęcia Kościoła z płaszczyzny autorytetu na płaszczyznę miłości wynika konkluzja, że Kościół zna jedynie pojęcie braterstwa, a nie poddaństwa¹¹. Jeżeli poznanie Boskich prawd dano wzajemnej miłości chrześcijan, to nie ma i nie może być innego stróża tych prawd poza miłością¹². W tym też tkwi podstawa chrześcijańskiej wolności. Miłość jest bowiem wolnością i bez wolności nie możemy mówić o miłości. Stąd też duchowni i laicy są absolutnie wolni¹³. W pojęciu wolności Kościoła Chomiakow poszedł o wiele dalej niż współcześni mu teolodzy protestanccy, ale pozostał w nurcie tradycji patrystycznej, właściwej Prawosławiu¹⁴. Prawdą wewnętrzną Kościoła jest łaska, a wolność daje możliwość zrozumienia prawdy¹⁵. Jedność Kościoła jest zgodnością osobistych wolności¹⁶, gdyż miłość nie jest obowiązkiem, a Boskim darem, zabezpieczającym poznanie

¹⁰ Ibidem, s. 54.

¹¹ Ibidem, s. 69.

¹² Ibidem, s. 157.

¹³ Ibidem, s. 181.

¹⁴ Ibidem, s. 192.

¹⁵ Ibidem, s. 232.

¹⁶ Ibidem, s. 235.

prawdy¹⁷. Stąd też Chomiakow uważał, że nieomylność przynależy całemu Kościołowi jako Ciału Chrystusa¹⁸, co koresponduje z myślą słynnej *Encykliki patriarchów wschodnich* z 1848 r.¹⁹ Encyklika ta została przez Chomiakowa przyjęta z entuzjazmem. „Z otchłani poniżenia – pisał – w jakiej islam trzyma wschodnich chrześcijan, rozległ się głos, żeby powiedzieć światu, że poznanie prawdy dane jest wzajemnej miłości chrześcijan”²⁰.

Według Chomiakowa Kościół jest Ciałem Chrystusa, spojonym duchem miłości, pełnym jedności będącej dziełem Ducha Świętego²¹. Jedność Kościoła wypływa z jedności Boga. Kościół jest bowiem jednością łaski żyjącej w wielości stworzeń. Idąc po tej linii następcy Chomiakowa podkreślili, że nie istnieje wcale definicja Kościoła, chociaż sam Kościół istnieje i dla każdego żywego członka Kościoła życie kościelne jest czymś najbardziej określonym i czymś najbardziej namacalnym spośród wszystkiego, co zna²². Kościoła nie można zdefiniować, bo nie można zdefiniować życia, a Kościół jest życiem Boga w ludziach, życiem łaski²³. Misterium Kościoła sięga poza granice historii. Kościół istniał przed wiekami i jest celem stworzenia. Jest jednością w jednej łasce Bożej, która jednoczy przeszłe, obecne i przyszłe pokolenia²⁴. Kościół jest wezwaniem do jednoczenia się w Ciele Chrystusa, a nie w ograniczonej czasoprzestrzeni historycznej. Jak świad-

17 Ibidem, s. 108.

18 Ibidem, s. 60.

19 *Encyklika czterech patriarchów z 1848 roku*, przeł. H. Paprocki, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1981, nr 11, z. 1-2, s. 3-24.

20 A. Chomiakow, *Izbrannyye soczynienija...*, op. cit., s. 295.

21 J. Klinger, *Dwie postacie...*, op. cit., s. 271. Na temat eklezjalnej obecności Ducha Świętego porównaj: H. Paprocki, *Obietnica Ojca. Doświadczenie Ducha Świętego w Kościele prawosławnym*, Bydgoszcz 2001, s. 85-97.

22 P. Florenski, *Stołp i utwierdzenie istiny. Opyt prawosławnoy fiiodicey w dwienadcati pismach*, Moskwa 1914, s. 7.

23 S. Bułgakow, *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, przeł. H. Paprocki, Białystok – Warszawa 1992, s. 11-12; P. Evdokimov, *Prawosławie*, przeł. J. Klinger, Warszawa 1964, s. 138.

24 P. Evdokimov, *Prawosławie*, Warszawa 1986, s. 139.

czy o tym sformułowanie *Symbolu nicejsko-konstantynopolińskiego*, Kościół jest przedmiotem wiary: *Wierzę ... w jeden, święty, powszechny i apostołski Kościół*. Dlatego też kontynuator myśli Chomiakowa, ojciec Sergiusz Bułgakow, porównał Kościół do sakramentu²⁵.

Szerokie rozumienie Kościoła było właściwe teologii judeochrześcijańskiej²⁶ i tylko z takiego pojęcia może wynikać potencjalna uniwersalność Kościoła. Uniwersalność Kościoła ma według ojca Sergiusza Bułgakowa swoje uzasadnienie w samym stworzeniu świata, a objawiona zostanie w eschatologii²⁷. Każdy Kościół jest bowiem pełnym Kościołem, utożsamia się z Kościołem, objawia w sobie cały Kościół. *Una Sancta* jest jednością idealną wielu Kościołów, w czym zaznacza się wyraźnie aspekt trynitarzy. Kościół jest zawsze pełen, nieskończenie bogaty i równy sobie, gdyż posiada w sobie pełnię i jest kierowany przez Ducha Świętego²⁸. Dlatego nie potrzebuje autorytetów zewnętrznych. Jego jedność zewnętrzna przejawia się we wspólnocie sakramentalnej, co jest równoznaczne z podkreśleniem momentu zbawienia się we wspólnocie („soborowo”), co następnie rozwijali ojciec Sergiusz Bułgakow i Mikołaj Bierdiajew. Wynika stąd, wielokrotnie podkreślana przez Chomiakowa, idea soboru jako organu Ducha Świętego, przy czym depozytariuszem wiary jest wzajemna miłość. Chomiakow uważał za podstawę poznania wiarę i wolę. Korzenie wiary i woli tkwią w życiu zbiorowym. Oderwanie od zbiorowości powoduje słabość woli i zanik „żywych” władz poznawczych. Soborowość jest więc życiem w miłości wewnątrz Kościoła, a herezja jest brakiem miłości, wysuwającym swoją indywidualną opinię ponad wiarę Kościoła. Przeciwwstawienie Kościoła i herezji jako miłości i odosobnienia jest zgodne z myślą Ojców Kościoła – Ireneuszem z Lyonu, Tertulianem, Orygenesem, a przede wszystkim Augustynem – oraz ze współczesnym Chomiakowowi teologiem katolickim, Jo-

25 S. Bułgakow, *Oczerki uczenia o Cerkwi*, „Put” 1925, 1, z. 1, s. 52-53; idem, *Niewiasta Agnca*, Paris 1945, s. 297.

26 J. Daniélou, *Théologie du judéo-christianisme*, Paris 1958, s. 317.

27 S. Bułgakow, *Niewiasta Agnca...*, op. cit., s. 290-291.

28 L. Zander, *Bog i mir (Miroszoiercanije otca Siergija Bułgakowa)*, II, Paris 1948, s. 293.

hannem Adamem Moehlerem (1796–1838), który zwalczał protestantyzm jako eklezjologię indywidualistyczną, pozostawiającą jednostkę w stanie odosobnienia²⁹.

Można zarzucić Chomiakowowi, że jest całkowicie pogrążony w Logosie, że nie zna innych problemów. Jednak to właśnie jemu przynależy palma pierwszeństwa w postawieniu wielu nowych zagadnień. Jego następcy dopowiedzieli wiele do tych podstawowych intuicji. Według ojca Sergiusza Bułgakowa Kościół jest przede wszystkim sofijnością świata, Sofią Boską w Sofii stworzonej, świętym miastem i świątynią, tajemnicą bytu i procesem Bogoczłowieczym, w który, Nowy Izrael realizuje Nową Jerozolimę przebóstwionej ludzkości³⁰. Świetlisty obłok opieki Kościoła i wspólnoty modlitwy unosi się także nad otchłanią, będąc zwiastunem nadziei³¹. Kościół przebywając na wieki pozostaje ciągle jeden, święty, powszechny i apostołski.

Odrzucając dogmatyczny rozwój Kościoła (ale nie rozwój Objawienia), Chomiakow nie dostrzegał także w Kościele procesu Bogoczłowieczego. Utożsamiał Kościół jedynie ze świętością, pomijając milczeniem element prorocki i twórczy. Również sakramenty mają dla niego bardziej charakter duchowo-moralny niż kosmiczny, ale przeniósł sakramentologię z płaszczyzny jurydycznej na mistyczną.

To jednak Chomiakow po raz pierwszy postawił tezę, że Kościół jest jeden, pełen łaski i prawdy oraz uniwersalny. Tym samym ustrzegł ruch słowianofilski przed popadnięciem w filetyzm i podkreślił eklezjologiczną rolę Prawosławia. Można dostrzec w jego pracach wpływy protestanckie, nie ukrywał też swego podziwu dla Johanna Adama Moehlera. Jednak cały jest przeniknięty duchem patrystyki i wiernie przestrzega tradycji prawosławnej. Dążył do prawdziwej powszechności, ale ustawił lud rosyjski na piedestale wizji zbiorowości, poprzez wyakcentowanie kultury ludowej, której zasadą kształtującą było

29 J. Klinger, *Dwie postacie...*, op. cit., s. 273.

30 S. Bułgakow, *Apokalipsis Ioanna. Opyt dogmaticzeskogo istołkowanija*, Paris 1948, s. 200.

31 W. Hryniewicz, *Nadzieja powszechnego zbawienia*, „Więź” 1978, nr 21, z. 1(237), s. 25-44.

chrześcijaństwo. Według niego bowiem *Civitas Dei* to tylko święta Ruś. Chciał podkreślić uniwersalizm Prawosławia i jego prawdziwą powszechność. W swych badaniach i pracach polemicznych brał jednak pod uwagę realny katolicyzm i realny protestantyzm oraz idealne Prawosławie³².

W opiniach na temat Chomiakowa można zauważyć dużo generalizowania, a także pewną dozę nieufności. Ojciec Jerzy Florowski zarzucił Chomiakowowi, że myli władzę osądzania, właściwą biskupom (co jest autentyczną prawdą, a co nie jest) z funkcją pełnioną przez cały lud Boży i polegającą na dawaniu świadectwa prawdzie. Tymczasem w traktacie *Kościół jest jeden* Chomiakow wzywa wiernych do podporządkowania się Kościołowi, *aby nie została odjęta łaska*.

Kościół nie jest instytucją ani doktryną, lecz żywym organizmem prawdy i miłości, przenikniętym duchem soborowości. Tak rozumiany Kościół jest również idealnym organizmem społecznym³³. Według Chomiakowa historia Zachodu jest dziejami walki między jednością bez wolności (katolicyzm jako rodzaj państwa opartego o zasadę hierarchii i autorytetu) i wolnością bez jedności (protestantyzm). Z tych przesłanek wyniknęła filozofia oświeceniowa, torująca drogę rewolucji i niemiecki idealizm, prowadzący do apoteozy egoizmu. Uważał, że Prawosławie wnosi nieznaną na Zachodzie ideę soborowości, swobodnej jedności wykluczającej indywidualną samowolę i zewnętrzny przymus³⁴. Sprawdzianem prawdy jest zgodność z rozwijającą się historycznie zbiorową świadomością Kościoła, traktowanego jako całość obejmującą duchowieństwo i laikat.

Nawet genialny ojciec Paweł Florenski nie dostrzegł tradycyjnego tła teologii Chomiakowa, zarzucając mu tendencję protestancką.

32 Chomiakow dostrzegał w Rusi przed Piotrem Wielkim (1672–1725) stosunki między władzą a ludem oparte na wzajemnym zaufaniu, a więc wspólnoty gminne, „obszczyzny”, rządzone przez zgromadzenie starszych, zwane „mir”.

33 A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973, s. 158.

34 *Ibidem*, s. 146.

Również synod Kościoła rosyjskiego uznał „soborowość” za zasadę niebezpieczną, podważającą autorytet hierarchii oraz lekceważącą instytucję. Początkowo też utwory Chomiakowa były publikowane poza granicami Rosji, przeważnie w języku francuskim. Zgoda na ich publikowanie w Rosji nastąpiła dopiero w 1879 r., ale z orzeczeniem wskazującym na *wyrażenia nieściśle i nieokreślone, będące rezultatem braku wykształcenia teologicznego autora*. W przedmowie do pośmiertnego wydania prac Chomiakowa, Jerzy Samarin (1819–1876) wyraził pogląd, że przyszłe pokolenia obdarzą Chomiakowa mianem „Ojca Kościoła”³⁵. Trzeba przyznać, że wpływ Chomiakowa na teologię rosyjską był rzeczywiście wielki. Można wymienić tutaj tylko przedstawicieli rosyjskiego renesansu z XIX i początków XX w. (Paweł Florenski, Sergiusz Bułgakow, Mikołaj Bierdiajew, Lew Karsawin, Siemion Frank, Kasjan Biezobrazow, Cyprian Kern, Mikołaj Fiodorow, Paul Evdokimov, Mikołaj Afanasjew)³⁶. Właściwie wszyscy teolodzy patrzyli po Chomiakowie na Kościół przez jego pryzmat. Nie należy też zapominać, że to Chomiakow wznowił naukę o mistycznym Ciele Chrystusa. Kościół rzymskokatolicki wznowił tę naukę dopiero po 1942 r. Podobnie przedstawia się sprawa nauki o laikacie, przypomniana w katolicyzmie właściwie dopiero przez ojca Yvesa Congara (1904–1995). Najbliższe Chomiakowowi pojęcie „lud Boży” weszło na stałe do świadomości Kościoła rzymskokatolickiego po soborze watykańskim II. Można zaryzykować twierdzenie, że w konstytucji *Lumen gentium* tego soboru rozwinięto teorię różnorodnych przynależności do Kościoła (teoria „kregów”), załączkowo widoczną w pracach Chomiakowa. Dlatego też trzeba przyznać, że wpływ Chomiakowa jest niezwykle szeroki i różnorodny³⁷. Jednak w Rosji Cho-

35 Ibidem, s. 160-161.

36 Mikołaj Afanasjew (1893–1966), teolog związany z Instytutem św. Sergiusza w Paryżu i uczeń ojca Sergiusza Bułgakowa (1871–1944), rozwinął podstawowe idee Chomiakowa w swych publikacjach, a zwłaszcza w książce *Cerkow Duchy Swjatego*, Paris 1971 [przekład na język polski: *Kościół Duchy Świętego*, przeł. H. Paprocki, Białystok 2002].

37 Szerzej na ten temat patrz: J. Klinger, *Dwie postacie...*, op. cit., s. 274-275.

miaków bardziej oddziaływał na intelektualistów, przyciągając ich do Kościoła, niż na duchowieństwo i dostojników kościelnych. Poza tym ciągle pozostaje otwartym problem zrozumienia Chomiakowa, jego wejścia na stałe do świadomości człowieka wychowanego na nie najlepszych przecież wzorach³⁸.

Do dzisiaj brakuje zadawalającej egzegezy tekstu z *Listu do Efezjan* (5,32), gdzie porównuje się zjednoczenie męża i żony ze zjednoczeniem Chrystusa z Kościołem, określając Kościół jako Oblubienicę, Żonę i Ciało. Kościół realizuje siebie jako Ciało Chrystusa. Możemy mówić o tożsamości Ciała Kościoła, Ciała Chrystusa i Ciała Eucharystycznego. Kościół jako Ciało Chrystusa jest tajemnicą, dla której został stworzony świat, gdyż świat został stworzony dla Wcielenia³⁹. Nauka o Kościele ujętym jako Ciało Chrystusa jest zawarta w *Listach* Apostoła Pawła (por. Kol 1,24), jednak została zapomniana i Chomiakowi przynależy zasługa jej odnowienia.

Św. Paweł podkreślał także moment przychodzenia *wspólnie do Kościoła* (gr. *sinerchomenon himon en ekklesia*, 1 Kor 11,18) oraz gromadzenia się całego Kościoła *na jednym miejscu* (gr. *sinelthe he ekklesia ole epi to auto*, 1 Kor 14,23). Kościół najpełniej realizuje siebie właśnie na zgromadzeniu eucharystycznym. Wezwanie „Błogosławione królestwo”⁴⁰ wprowadza w pełnię Kościoła, gdyż wtedy rozpoczyna się Liturgia, okazanie misterium Kościoła na zasadzie Ciała Mistycznego i Ciała Eucharystycznego Chrystusa, który jest zawsze tam, gdzie dwaj lub trzej są zgromadzeni w Jego Imię (Mt 18,20). Jest to manifestacja rządów przysługujących wyłącznie Bogu i będących eschatologiczną nadzieją Kościoła. Kościół jest bowiem kontynuowaną bez przerwy, wiecznie trwającą *koinonią* eucharystyczną (eklezjologia eucharystyczna rozbudowana przez następców Chomiakowa).

38 A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973, s. 161.

39 P. Evdokimov, *Prawosławie...*, op. cit., s. 138.

40 Analiza pojęcia „królestwo” patrz: L. Bouyer, *Kościół Boży. Mistyczne Ciało Chrystusa i Świętynia Ducha Bożego*, s. 247-254.

Kościół jest tam, gdzie dokonuje się Eucharystia, gdzie wszyscy włączają się w Chrystusa i przez to zostają przewyciężone wszelkie podziały⁴¹.

Następcy Aleksego Chomiakowa, a także Włodzimierza Sołowiowa (1853–1900), podnieśli Kościół do wymiarów kosmicznych (Mikołaj Bierdiajew, Paweł Florenski, Sergiusz Bułgakow). Kosmiczna Liturgia eucharystyczna jest gwarantem kosmiczności Kościoła. Kościół jest powszechnym życiem miłości i jedności, które ogarniają świat.

Lektura traktatu *Kościół jest jeden* może wzbudzać w czytelniku początków XXI w. mieszane uczucia. Razić może ograniczanie Kościoła wyłącznie do Prawosławia i całkowite odrzucanie wszystkich pozostałych chrześcijan, chociaż załączkowo znajdujemy wspomnianą już opinię, że różni ludzie przynależą do Kościoła, ale kto, wie jedynie Bóg. Może także wydawać się, że większość poruszanych przez Chomiakowa problemów (zwłaszcza sakramentologia, eklezjologia, mniej nauka o rozwoju Objawienia) jest oczywista. Nie należy jednak zapominać, że traktat *Kościół jest jeden* został napisany około 1840 roku, w okresie, który możemy określić jako apogeum szkolnej teologii rosyjskiej. Sytuacja oficjalnej teologii w innych Kościołach była podobna. Dopiero na tym tle możemy dostrzec wielkość Chomiakowa, przywracającego w Kościele doświadczenie atanazjańskie samotnej walki o prawdę Chrystusa w Kościele będącym Jego Ciałem oraz w świecie⁴².

41 P. Evdokimov, *Prawosławie...*, op. cit., s. 143-144.

42 Poza pracami wspomnianymi w przypisach, można polecić znakomitą monografię: A. Gratieux, *Khomiakov et le mouvement slavophile*, I-II, Paris 1939.

SUMMARY

Ks. Henryk Paprocki

Ecclesiology of Alexei Khomiakov

Keywords: Church, theology, catechism, patristic

Alexei Khomiakov (1804–1860), poet, playwright, publicist, philosopher, inventor and a cavalry officer, played a decisive role in the development of European theology, overcoming scholastic categories. A special contribution in this process had his work „The Church is one” that – with its catechist character – departs from the understanding of the Church as an institution. It was written during the peak development of scholasticism in Russia and marked the end of that method. It also influenced significantly the development of theology of other Christian Churches. The Article is accompanied by a translation of Khomiakov’s work „The Church is one”.